

Történész teadélutánok

XXIV.

2022. szeptember 15.

Az őszi évad első összejövételének a 80. életévét betöltött Hunyady György volt a meghívottja. Abból az alkalomból, hogy az elmúlt év végén újabb magisztrális művet tett le az asztalra. Mivel ő a hazai szociálpszichológia egyik megalapítója, magunk pedig történészként vizsgáljuk a társadalmat, ezért a diskurzus tartalmasságát elősegítendő *előzetesen, írásban, amit mellékelünk* 9+1 tézisben foglalta össze a maga megszokott szellemi eleganciájával a „Rendszerattitűdök a változó közgondolkodásban” c. monográfiája velejét. Így lehetett elkerülni azt a nem ritka szituációt, amikor a rokonszalmák képviselői még együttes összejöveteleiken sem képesek termékeny vitára, mert valójában egymás mellett elbeszélnek. Elbeszélnek, hiszen már a használt fogalomkészlet is más és más.

Földes György referátuma csupa elismerés volt. Méltatta a munka már most láthatóan historiográfiai jelentőségét, Mert minden jelenkortörténésznek nélkülözhetetlen munka született. Olyan alapmű, amely a társadalmi tudat mélyenszántó elemzését nyújtja. Olyan analízise, amelynek gondolatfuttatásai termékeny továbbgondolásra serkentenek. Taglalta a szerző motivációit, igényét a kritikai gondolkodásra. Gondosan kerülve a pártpolitikai elkötelezettségben rejlő csapdát – számba vette a munka azon fejtegetéseit, amelyek arra a fogas kérdésre keresnek válasznak, hogy miként is van az, hogy adott esetben a rendszerrel szembenállók is voksukat a rendszerstabilitásra adják. E keretben méltatta a szerző bátor, egyértelműen rendszerváltozásért kiálló alapállását. Annak súlyát a szerző teljesítménye adja: hatalmas tényanyagot görgetve horizontja erősen meghaladja a társadalomlélektan határait: a szerző történeti és más rokonszalmában való tájékozottsága teszi valóban relevánssá művét. Ugyanakkor nem rejtette véka azon meggyőződését, hogy Antonio Gramsci hegemonia-elméletét kamatoztatva még tovább lehetett volna lépni.

Nem csekély mértékben Hunyady Györgynek az érték – attitűd – vélemény hármasságában mozgó, az elhangzottakra reflektáló magvas fejtegetései tették a teázó kör számára világossá, hogy míg az Amerikai Egyesült Államokban a szakma fősodra abban a paradigmában gondolkodik, mely szerint a közvélemény alapvetően rendszerigazoló beállítottságú, addig Hunyady György – nem csupán a mostani munka fundamentumát adó, az 2010-es évtized első feléből meritkező reprezentatív felmérései, hanem élete egész munkássága alapján – a rendszerigazolás és rendszerkritika dialektikájában látja a rendszerattitűdöket a változó közgondolkodásban megragadhatónak.

A munka mesze meghaladja azt a szokásos szociálpszichológiai nézőpontot, amely az idő végtelenségéből csak az adott perc erejét, s az örök idő bűvöletét akceptálja. Hallatlan gondolatgazdagsága, számos új- és újszerű megállapítása, egyszóval lebilincselő volta sem feledtetheti, hogy mai tudásunk szerint még messze beláthatatlan távolságban van az idő, amikor a szakmák diszciplináris komolyságát megőrizve születnek majd meg azok az alkotások, amelyek a társadalmat feszítő problémákra össztársadalmi nézőpontú felelet adnak. Márpedig – Hunyady Györggyel együtt mondhatjuk – a közjó szolgálatának az igénye, az e téren oly fájdalmasan tapasztalható restség meghaladása nem csupán a társadalom egyéneitől, a politika szereplőitől, hanem az adófizetők pénzén élő kutatóktól is egyként elvárható és elvárando.

Pritz Pál

Hunyady György

Rendszerattitűdök Magyarországon 2010-2013: 9+1 tézis történészeknek

a „Rendszerattitűdök a változó közgondolkodásban” c. monográfia alapján

A „csoportattribúciós hiba” a köznapi szociális megismerés buktatója: két jeles kollégám Santa Barbarából, az ekkor ifjú Allison és a sokoldalú Messick kísérletekkel bizonyította azt a hajlamunkat, hogy egy csoport döntéséből közvetlenül következtetünk a csoporttagok attitűdjére, mintha e döntés egy közös, általános álláspontot, preferenciát, értékválasztást fejezne ki. Megfelelkezünk a döntéshozatal általunk akár ismert szabályairól (például pusztán a többség kikötéséről, vagy a kisebbség vétőjogáról) és egyéb külső-belső körülményeiről. A csoportegészre, valamennyi tagjára egyként rávetül a meghozott döntés. Analóg helyzet, ha a magyar választások eredményéből, nota bene immár sorozatban egybecsengő eredményeiből az újságolvasó, vagy akár a tényeket regisztráló történész-politológus azt olvassa ki, hogy „a magyar emberek” egyként a 2010-ben meghonosodott illiberális rendszer elkötelezett hívei vagy gyenge lelkű követői. A szenvtelen szemlélő ezen torzításában az Orbán-rendszer maga persze érdekelt, hiszen illiberalizmusa többek között abban nyilvánul meg, hogy ha 3 ember közül 2 vele egyetért, akkor a harmadikkal ne számoljon, szempontjait negligálja, semmibe vegye, virtuálisan kitaszítsa a nemzetből. Ehhez képest a monográfiában referált tudatvizsgálat tényszerű állítása az, hogy 4 ember közül 3-nak súlyos, értékelvű fenntartásai vannak a meghonosodó társadalmi-politikai rendszerrel szemben; akkor is, ha ez egyéni szavazatában nem jut kifejezésre, vagy ha a szavazatok jó felében kifejezésre is jut, a választás intézményes kiértékelése az eredményt kétharmados többséggé transzformálja.

Magyarországon módszeresen gyűjtött és elemzett adatok (nem szokványos jelentörténeti források) alapján készítettük az alább tételesen összefoglalt körképet a rendszerigazolás és rendszerkritika egységét alkotó **rendszerattitűdökről** és az ezek mentális közegét képező konkrét bemutatása során. a közhangulatról, a tudatos értéktörekvésekről, s a politikai viselkedési normák értelmezéséről. Kerestük, hogy az emberek hogyan viszonyulnak a kiépülő társadalmi-politikai rendszerhez, e tekintetben milyen típusaik vannak és mi jellemzi ezen típusok érzelmeit, nézeteit, politikai-cselekvési igényeit.

2010 és 2013 között egy szűk, de máris figyelemre érdemes periódusban végeztünk szociálpszichológiai mélységű tudatvizsgálatot. Azzal számolva, – amint erre a monográfia több helyütt hivatkozik – hogy itt **egyedi történeti háttéren** és konstellációban előálló nézetek

tartalmával és szerveződésével foglalkozunk, s ezért konklúzióink általánosításával óvatosan kell bánni. Hivatkozhatunk arra, hogy a saját társadalmának sorsát alakító **állam függetlensége** a 16. századtól kezdődően csorbát szenvedett. A társadalomszervezés feudális rendje csak a 19. században roppant meg, de a dualizmus korában nagy lendületet vett polgárosodás idején és külsődleges jegyeiben az után is fennmaradt, a polgárosodás bonyolult nemzetiségi-kisebbségi viszonyai is **beárnyékkolták az öntudatos állampolgári mentalitás** térnyerését. A lefojtott és felpörgetett társadalmi mobilitás egyaránt gátolta a teljesítmény-érték és státus-siker szinkronját. Az időszakos és részleges demokratikus törekvések után váratlan fordulat volt a piaci demokrácia fel- és elszabadult beköszönte a 80-as, 90-es évek fordulóján. A nemzeti és szociális felbuzdulások hektikus időszaka után jött el a Fidesz politikai, gazdasági, de a kultúra felé is terjeszkedő **központosított hatalma, antiszocialista indíttatással és antiliberális kibontakozással** (amiről talán joggal mondható el, hogy a piaci demokrácia bomlási kínjaiban osztozunk, anélkül, hogy örömeiből részesültünk volna). E „levágott” fejlődési úton való haladás pusztá sebessége is kizárta, hogy a társadalom erős polarizálódása morális legitimációra tegyen szert.

A monográfiában több mint 400 oldalon tárgyalt empirikus eredmények áttekintése során itt tételesen kiemeljük a főbb megállapításokat és szükség esetén ezekhez fűzünk részletező, kiegészítő információkat:

1. A rendszerkritika és a rendszerigazolás viszonya

1.1 A tárgyalt periódusban a reprezentatív minták válaszaiban mindvégig a rendszerkritika dominált a rendszerigazolás felett.

Kutatásunk során a társadalmi rendszer nyerteseit és veszteseit, működésmódját és a belőle fakadó kilátásokat az országos reprezentatív minták rendre értékelték, megítélték ezek pozitívumait és negatívumait. Mind a négy vizsgálati évben lényegesen nagyobb volt az egyetértés a rendszer bírálatával, mint az értékeinek elismerésével. A rendszerkritika (RK) és a rendszerigazolás (RI) között volt kapcsolat: érthetően-várhatóan, akik keményebben bírálták a társadalmi-politikai berendezkedést, azok kevésbé hangsúlyozták értékeit, és viszont. Ugyanakkor e reciprok kapcsolat nem volt merev és kizárólagos: a bírálók semlegesbe hajlóan elismertek pozitívumokat, és a rendszer hívei sem vetették el, hogy benne hibák, gyengeségek fellelhetők. Ilyen értelemben mondhatjuk, hogy hasadt rendszerattitűddel találkoztunk, külön szerveződött a rendszerkritika és a rendszerigazolás komponense, az előbbi dominanciájával az összképen belül.

1.2 A rendszerkritika mindenekelőtt azt vitatta el, hogy az emberek e társadalomban érdemeik szerint boldogulnak, megkérdőjelezte a magas státusúak múltját,

teljesítményét, moralitását. Ezzel összhangban kétségbe vonta a gazdasági és politikai verseny szabályszerűségét, és sötétnek minősítette a társadalom kilátásait. A rendszerigazolás megalapozottnak mutatta be a társadalmi különbségeket, a verseny korrektségét dicsérte. Szerinte az emberek önhibájukból szorulnak a társadalom perifériájára, a siker viszont az igyekezet és teljesítmény gyümölcse. Az igazságos rendszer optimizmusra ad okot a jövőre nézve.

A nézetek vázolt szerkezete évről évre rendre visszatért, figyelemre érdemes, – minthogy kulturális sajátosság is lehet – hogy a rendszerhibák bírálata soha nem társult a jövő megújításának optimista képével, csupán a rendszer erőneinek méltatása szolgált az optimizmus alapjául.

2. A rendszerattitűd típusok elkülönítése

2.1 A rendszerkritika és a rendszerigazolás négy jellegzetes kombinációja jelentkezett és tért vissza évről-évre: a konzekvens rendszerkritikus típus (RK+RI-), a rendszerkritika kontúrtaan képviselete (RK+), az inkonzekvens válaszadó, akik a rendszerkritika mellett rendszerigazolást is harsányan képviselték (RK+RI+), valamint a rendszerigazolók típusa (RI+).

A rendszerkritika és rendszerigazolás megjelenését a közgondolkodás szintjén árnyalja és társadalmi működését magyarázza, hogy ezek jellegzetes kombinációjaként milyen attitűdtípusokkal találkoztunk. 4 típust különítettünk el, valamennyi tartalmazta a kritikai és az igazoló komponenst, de eltérő súllyal és szerepben. A négy típus közül háromban a rendszerkritikus elem volt a domináns (RK+). Mellette azonban a rendszerigazolás eltérő mértékben jelentkezett: egyszer elutasítva (RI-), egyszer tartózkodóan kezelve, egyszer pedig harsányan elfogadva (RI+).

Az első típus, amelyet az RK+RI- jelzéssel láttunk el a rendszer konzekvens elmarasztalója, amely következetesen elutasítja a rendszerigazolást. A második az RK+ típus a kilengő társadalomkritikája mellett – a mintaegészhez hasonlóan – megtűri a rendszerigazolást. A harmadik az RK+RI+ típus erős rendszerkritikát (2013-ban mély pesszimizmust) képvisel, ám ugyanakkor harsányan ad hangot a differenciálatlan rendszerigazolásnak is. Ez látványosan inkonzisztens álláspont, ami kétféleképpen értelmezhető: úgy is, hogy mögötte metateóriaként az az előfeltevés áll, hogy ez a rendszer is rossz, de nincs nála külön, vagy úgy is, hogy a típus képviselői kritikátlanul elfogadnak ellentétes értékeléseket. (Finnyásan lehet őket vélemény nélkülieknek tekinteni, de tömegükben kiiktathatatlan szerepet játszanak a közgondolkodás összképében.) Társadalmi pártállás tekintetében egyértelműbb az RI+ típus, a négy közül az egyedüli, amely inkább rendszerigazoló mintsem rendszerkritikus, sőt a rendszerkritika konzekvens elhárításában tűnik ki. A négy év történetében van pillanat (2012), amikor e típus állásfoglalásaiban sem erőteljesebb a rendszerigazolás, mint a -kritika, viszont e rendszerkritika a minta összképében és minden csoportközi összehasonlításban kirívóan gyenge (RK-).

2.2 A rendszerkritikával szemben a kutatás 4 évében a rendszerigazoló RI+ típus 27%-os kisebbségben van. Ha azonban realizztikusan az RK+RI+ csoportot is vele egy oldalra

soroljuk (19%), akkor ez a tábor már jól közelít az RK+RI- 18%-os és az RK+ 36%-os szintén hasadt tömbjéhez.

A Fidesz-korszak kezdetén a támogató és bíráló pólusok társadalmi-demográfiai összetétele némileg különbözött, az RI+ típusban ekkor még a fiatalabbak és az egyetemet végzettek jobb arányt képviseltek, az RK+RI- csoportban viszont a végzett szakmunkások és a közép-idősek voltak inkább reprezentálva. Feltárható politikai preferenciáik a várt irányban különböztek: az RK+RI- csoportnak eszerint 25%-a volt MSZP-szavazó, és itt a Jobbik támogatóinak száma sem volt teljesen elenyésző.

3. A kutatási periódusban a rendszerattitűdben bekövetkező változások hullámvonala

Az attitűdkomponensek tartalma, általános erőviszonyai és a tipikus kombinációk rendre visszatérnek a rövid periódus mindegyik évében, a társadalmi köztudatban megjelenő mozaikszerű összképük azonban nem változatlan.

3.1 2010-ben az új rendszer belépésével nem következik be radikális fordulat, az akkor már kilencedik éve domináns rendszerkritika fennmarad és a rendszerigazolás nem erősödik fel, a gyökeres társadalmi-politikai átrendeződés nem hoz idilli harmóniát. 2011 és 2012-ben kifejezetten felerősödik a társadalomkritika kinyilvánításában megnyilvánuló feszültség és a rendszerigazolás egyértelműen csökken.

3.2 2013-ra azonban a hiperkritikus közattitűd megtorpan, a trend megfordul és a ciklus végén az elejével rokon konstelláció áll vissza (mintegy a 2014-es választások előzményeként). Azt láthatjuk, hogy a rendszer összértékelésének alakulása rányomja bélyegét az attitűdtípusok kirajzolódó arculatára és számszerű jelentkezési arányára: a változás irányába eső csoportok álláspontja markánsabb lesz, radikalizálódásukkal együtt viszont – nem triviális megfigyelés – empirikus alapon számlált jelentkezésük apad.

Vajon a kormányváltás miért nem hozott 2010-ben megoldást, feloldást, miért is erősödött fel a ciklus derekán a rendszer- és kormányellenes trend, és mi magyarázza, hogy ez utóbb megtört? Mindez nem vezethető le a rendszerattitűdök belső nézetéből, a történeti kontextusban kell megtalálni ennek a magyarázatát.

4. A társadalmi közérzet alakulása

4.1 A társadalmi közérzet negatív, a közmegítélés szerint romlik és kifejezetten pesszimista. Az emberek deklaráltan elégedetlenek és egymással szemben bizalmatlanok.

A társadalom érzelmi állapotáról a kérdezettek – minden egészséges öntudattól és önérzettől elmaradva – negativisztikus képet adnak. Már stabil önjellemzésük is visszafogott, ám válaszaikban a társadalom

tagjai általában még kedvezőtlenebb megvilágításba kerülnek, sőt az emberek körében általában többnyire hangulatromlást is észlelnek. A 2012-es mérések e tekintetben egy mélypontot tükröznek: a spontán válaszok több mint fele a pesszimizmusban jelöli meg a magyarok legjellemzőbb érzelmi vonását, e mögött pedig a félelem, csalódás és a definiálatlan „rossz érzés” sorjázik...

Az elégedettség indikátora a mi vizsgálati populációnk gondolatvilágában sajátos szerepet játszik. A reprezentatív minták tagjai rendre megkérdőjelezzik, hogy maguk vagy a hozzájuk közelállók elégedettek lennének. Ezt (talán szemantikusan az önelégültséggel rokonítva) a politikusokra és a kulturális elit csoportjaira tartják egyáltalán jellemzőnek. Az elégedetlenség általános állapotával minden bizonnyal összefügg, hogy nem bíznak másokban: az embereket összességükben inkább megbízhatatlannak tartják, mint megbízhatónak. (A szabálykövetés ezzel rokon összkapcsolatban a kérdezettek – az önértékelés és az önbecsítés logikáját követve várhatóan – önmagukkal pozitív kivételt tesznek).

4.2 A társadalmi szolidaritás és méltányosság szembeötlő hiánya, hogy a kérdezettek harmadánál is nagyobb arányban tartják elfogadhatónak a kimondottan antihumánus kirekesztő magatartást a társadalom egyes, a perifériára szorult csoportjaival szemben.

4.3 A nemzeti identitás érzelmvilága halványan ellentmondásos, az aktuális országteljesítménnyel megítélése – szélesebb nemzetközi perspektívában – előnytelen.

A nemzeti öntudatot érintő kérdésekről - a múlttal, illetve a jelen kollektív teljesítményeivel kapcsolatban – a többség lát okot büszkeségre. A történelmi múltat visszatekintve elsősorban kulturális-tudományos vívmányokat említenek, szégyenérzetre a kérdezettek mintegy fele történelmi-politikai hibákban és a főként széthúzásra vezető morális gyengeségben vél okot találni. **A nemzeti teljesítményt kettős viszonyítási keretben** megítélve a) azt kifejezetten gyengének minősítik az Európai Unión belül, viszont b) néhány, részint atavisztikus szempontból (továbbtanulók aránya, sajtószabadság, sport) számottevőnek tekintik a volt szocialista országok kelet-európai viszonylatában.

4.4 A szocialista-kapitalista rendszerváltás értékelésének atmoszférájáról az tanúskodik, hogy mindenekelőtt a kedvezőtlen változásokat regisztrálták (több a kár, mint haszon, állami szerepvállalás hiányzik az egzisztenciális kitettséggel, illetve a mérhetetlen gazdagodással szemben....).

A jövőről, a férfiak és nők jövőbeli mentalitásáról szólva a kérdezettek éppen a szociális érzelmek-motívumok terén várnak elmozdulást: a nők keményebb, ambiciózusabb fellépésére számítanak alkalmazkodó, gyengéd vonásaikhoz képest is. Ez utóbbiaktól a férfiak a nemi sztereotípiák alapvonalaival megfelelően a jövőben is elmaradnak.

5. A rendszerattitűd típusok társadalmi közérzetének sajátosságai

5.1 A rendszerattitűd-típusok közül az RK+RI- számol be leginkább negatív társadalmi közérzetéről, kiszolgáltatottságáról, amelyet erkölcsi tartással igyekszik

kiegyensúlyozni. A rendszerigazoló csoportok érzésvilága pozitívabb, olyan eltérésekkel, hogy RI+ inkább magabiztos és bizalomteli az emberekkel, míg az RK+RI+ a közbiztonság tekintetében aggályos és az intézményekbe veti bizalmát.

A társadalom érzelmvilága a rendszerattitűdök szempontjából szenzitív terület. A megélt és észlelt érzelmi állapotokkal kapcsolatban konzekvensen az RK+RI- csoport adja a legnegatívabb jelzéseket, legyen szó saját hangulatukról, mások állapotáról, vagy az emberekbe és intézményekbe vetett bizalomról. Képviselői kiszolgáltatottságuk és egzisztenciális fenyegetettségük érzetéről adnak számot, legkevésbé hivatkoznak életsikereikkel, alkalmi irigységüket is elismerik, legfeljebb erkölcsi tartásukra büszkék.

A rendszert támogató két típus jobban hajlik a pozitív hangulatok és érzelmek irányába, közöttük azonban van egy fajta szerepmegosztás. Az emberek megbízhatóságában inkább az RI+ csoport hisz, az intézményekében az RK+RI+. Az előbbieket magabiztossága töretlen (különös tekintettel a személyes szabadságjogaik csorbíthatatlanságára), az utóbbiakban él egyfajta aggodalom a közbiztonsággal kapcsolatban, és kifejezetten nemzetféltő hangokat hallatnak. A fenyegetettség érzete náluk kulminál, ugyanakkor 2013-ban ők azok, akik saját életük majd minden területével a legelégedettebbek, nem tagadva, hogy a sikerekre irigyen motiváltak (szemben a különböző életterületeken elért sikerekről visszafogottan és szelektíven fogalmazó RI+ típussal). A társadalmi közhangulat nagy (vissza)fordulása idején a rendszertámogatók két csoportja szerepet vált: 2012-ben a rendszerkritika csúcán az RI+ még azzal tűnik ki, hogy legkevésbé kedvetlen, pozitív hangulatáról viszont főként az RK+RI+ csoport szól, ehhez képest 2013-ban az RI+ típus áll az élre ki pozitív érzelmi állapotával, és az RK+RI+ típus jeleskedik azzal, hogy érzelmei a legkevésbé negatív tónusúak.

5.2 A rendszerigazoló csoportok közül a nemzeti öntudat jelentőségét az RK+RI+ hangsúlyozza, a büszkeségre ez találja a legtöbb okot, az aktuális országteljesítményt kevésbé részletezi, Ebben viszont az RI+ jeleskedik, amely kitűnik annak elhárításával, hogy a nemzeti múlt adna okot szégyenkezésre, s indokoltak lennének fenntartások a nemzeti öntudattal szemben. E két típussal minden ponton az RK+RI- csoport véleménye áll szemben, amely a szocialista múltat kifejezetten méltányolja, az RI+ típus elvi ellenvetéseivel és a rendszerváltást relatíve igenlő RK+RI+ típussal szemben.

A rendszerattitűdök szerint éles különbségek vannak a nemzeti és történeti érzelmi viszonyulásokban. A nemzeti múlt büszkeségre ad okot az RK+RI+ nagy többsége szerint, szégyenre legkevésbé az RI+ típus lát okot, az ellenpólust mindkét vonatkozásban az RK+RI- képezi. Az országteljesítmény – szemléljük ezt bármely viszonyítási keretben – az RI+ csoport szerint a leginkább elismerésre méltó (az RK+RI+ lelkesedése ezt néhány kiemelt ponton, mindenekelőtt a sport vonatkozásában múlja felül). Általánosabb szinten, a nemzeti öntudat jelentőségét – apró ellentmondások mellett – inkább az RK+RI+ emeli ki, az RI+ szerepe itt néhány fenntartás elutasításában jelentkezik. Velük legélesebben az RK+RI- csoport áll szemben, amint ez történik a szocialista-kapitalista fordulat sokszempontú értékelése során is. A múlt rendszere, illetve a szocialisztikus elvek mellett leginkább a rendszerkritikus típus áll ki, e tekintetben

következésként az RI+ tér el leginkább álláspontjától, közvetlenül a rendszerváltásról pedig az RK+RI+ csoport nyilatkozik egy-két ponton a legkedvezőbben.

A rendszerigazoló csoportok közül az RK+RI+ képviseli leghatározottabban a nők jövőben várt kemény határozottságának gondolatát (e tekintetben az RI+ vonakodik többször). A tradicionális női szerepvonások fennmaradásában viszont az a RK+RI- csoport kételkedik leginkább, amely a szociabilitás kilátásaiban a férfiak esetében is a legkevésbé bíz.

6. A tudatos értéktörekvések alakulása

6.1 A tudatos értéktörekvések közül a társadalmi-gazdasági stabilitás értékei – a szociális biztonsággal az élen – bizonyultak a legfontosabbnak a kérdezett reprezentatív minták számára, politikai demokratizmus és a társadalmi dinamika törekvései köztes helyet foglaltak el, és konzekvensen a konzervatív értékek zárták a sort.

A köztudat megismerési/kognitív vetületeként tanulmányoztuk, hogy az országos reprezentatív minták a kutatás négy évében milyen értékeket – mint társadalmi törekvésük kívánatos irányát – mennyire preferálnak. A felkínált (és a vizsgálati személyek számára definiált) értékek több törekvési irány kijelölésére voltak hivatottak és alkalmasak. Időtálló tendenciaként azt tapasztaltuk, hogy saját kívánságuként (vagy az emberek vágyaként) a stabilitás értékeit helyezték előtérbe. Az első helyen többnyire a „szociális biztonság” szerepelt, 2010-ben ugyan megelőzte a „rend”, s e kettőhöz képest visszatérően a harmadik helyre szorult „környezetvédelem” szubjektív jelensége. A választómegből évente kibontakozó értékhierarchia másik stabil jellegzetessége az összefoglalóan konzervatívnak címkézhető értékek legszerényebb pozíciója volt: a „hagyományt” követően a „tekintély” és a „hit” konzekvens besorolása az értéklejtő aljára. Ez nem vall a kormányzati ideológiával való tömeges azonosulásra, bár az is csak nyomokban fedezhető fel, hogy a kormányzó párt, vagy a társadalmi gyakorlat percepciójában épp ezek az értékek nagyobb súlyra tennének szert. A két szélső érték-csoport közötti köztes mezőben kapnak helyet a demokratikus közélet kívánalmait, élen a „demokráciával” és nem mellékesen az „egyenlőséget” a konzekvensen a „szabadság” elé helyezve a rangsorban. Megjegyzendő itt, hogy a vizsgálati személyek felfogása szerint a valós társadalmi viszonyokat a „demokrácia” és a „szabadság” állapota relatíve jellemzi (mondhatni a fennálló helyzetet ezek révén minősítik), feltehetően ezért sem nyomatékosítják a rájuk vonatkozó igényüket. Ha élen a stabilitás áll, akkor várható, hogy a társadalmi megújítást és dinamikát kifejező értékek, mint az említett „szabadság”, vagy a „gazdasági hatékonyság” vagy épp maga a modernizáció” nem feltétlenül az értékek élvonalába, hanem viszonylag köztes, mérsékelt rang-pozícióba kerülnek.

A többé-kevésbé preferált értékek nézőpontjából megítélve a pártokat, mint közéleti aktorokat, a kérdezettek megadták ezek értékelésének általános szintjét, illetve felvázolták karakterisztikus profiljukat,

6.2 A kormánypárt észlelt értéktörekvéseinek a szintje volt töretlenül a legkedvezőbb, még ha süllyedt is az évek során. Ám a kezdetektől szembeötlő volt a különösképpen

igényelt társadalmi stabilitás- és a politikai demokrácia-értékek háttérbe szorulása e karakterrajzban. A „tekintély” kultuszával a Fidesz látni vélt arculata nem állt egyedül.

6.3 Az értékek iránti igényt nyilvánvalóan táplálta, hogy ezeket hiányolták a közállapotok csüggesztő jellemzésében, még ha fel is fedeztek itt némi előre vívó dinamizmust. A jövő képe a kérdezettek szerint több jót ígért, ha nem is az igényelt kitörési pontokon, hanem inkább a FIDESZ látni vélt preferenciái irányában.

A Fidesz az országos reprezentatív minták véleménye szerint az értékek összességét átlagosan is magas szinten képviselte, ám ez a szint a kutatási időszakban alább szállt (a 7fokú skálán 5.26-ról 4.73-ra). Profiljában mindvégig a „tekintély” kultusza állt az első helyen, az idők folyamán kikopott mellőle a „rend”. Míg 2010-ben a legkevésbé a „türelem” jellemezte, utóbb ehhez képest is elmaradt az „egyenlőség” és különösen fájó módon a „szociális biztonság”. Egyetlen adatfelvétel során sem állította a minta egésze, hogy a Fidesz teljesen elhanyagolna, mellőzne értékeket, bár e tekintetben természetesen élénk különbségek voltak politikai pártállás szerint. A különböző pártoknak ezen értékekhez való viszonyát az indulás évében eltérően percipióálták, ekkor a Fideszhez némileg közelített a demokratikusnak látott LMP megítélése, a „tekintély” és „rend” dominált a Jobbik értékelésében, melyhez képest nála az „egyenlőség” és a „türelem” vonásait különösen hiányolták. A politikai bukása után az MSZP rosszul szerepelt a kérdezettek szemében: a „hit” ismérve mellett a „szociális biztonság”, az „egyenlőség” és a „türelem” is hiányai közé tartozott, miközben a „tekintély” számára fontosnak tűnt. A politikai szereplők ambícióinak értékelése szempontjából lényeges viszonyítási alap a közállapotokra jellemzőnek látott értékviszonyok leírása. Ez a ciklus elején tele volt fenntartásokkal: a 12 felkínált értékből 7-et elvitattak, élen a „szociális biztonsággal”, a „gazdasági hatékonysággal” és az egyenlőséggel. Velük szemben a „szabadság” és a „modernizálás” – elvben dinamizáló – értékeinek érvényesülését méltányolták. Ehhez képest 2010-ben a jövő képe jobbnak ígérkezett, ám nem elsősorban a korrekcióra megjelölt pontokon. A „környezetvédelem”, a „modernizálás”, a „gazdasági hatékonyság” és a „rend” emelkedett ki a jövő vázolt profiljából, de a „tekintély” sem szorult vissza. Összességében törekvésirányai és elhagyott törekvései nem is estek nagyon távol az ekkor még látni vélt Fidesz-képtől.

7. A rendszerattitűd-típusok sajátosságai az értéktörekvések terén

7.1 A rendszerattitűd-típusok közül kiugróan és folytonosan erős az RK+RI- csoport igénye az értékek érvényesítésére, különös tekintettel minták egésze által preferált stabilitási és demokratikus értékekre. Vele az RK+RI+ típus vetélkedik, amely a konzervatív értékek képviselésében tűnik ki. A valós közállapotok megítélésében ezen csoportok távol állnak egymástól, épp a kritikus értékek szempontjából az RK+RI- típus a leginkább elmarasztaló, míg az RK+RI+ relatíve kedvező összképet formál.

7.2 Igen jellegzetes az RI+ típus rendszervédő szerepe: a változtatás igényét jelző értékkövetelésekben generálisan visszafogott, a helyzetjellemezése ezzel összhangban kedvező, különös tekintettel a demokratikus értékek érvényesülésének megítélésére. (A közvélemény változásának irányába hajlik RK+ csoport, amely korábban csak a konzervatív értékek preferenciájában marad el, 2013-ban viszont az RI+ szellemében apatikusnak mutatkozik minden értékelvű változtatással szemben.)

Az értéktörekvések vállalásában és társadalmi jelentkezésének észlelésében a rendszerattitűd-típusok között rendszeres különbségek vannak. A saját nézőpontból általában is legfontosabbnak ítélt stabilitási értékeket, valamint a demokráciával kapcsolatos értékek körét visszatérően az RK+RI- csoport részesíti előnyben. Az évek során ebben van némi változatosság: csoportközi összehasonlításban beszűkül e preferenciák köre (2011-ben), ismételten kiterjed a társadalmi dinamika szorgalmazására (2010, 2012), vagy kiterjed a konzervatív értéktrióon kívül mindenre (2013). Mindenképpen elmondható, hogy e rendszerkritikus csoport lép fel a legintenzívebben a társadalomalakító törekvések nevében és érdekében, lényegi irányváltás nélkül. Mellette kifejezetten kiegészítő szerepet játszik az RK+RI+ típus, amelynek minden alkalommal osztályrésze a hagyomány, tekintély és hit legerőteljesebb képviselője, illetve a vetélkedés a dinamikát és a stabilitást megjelenítő értékek hangsúlyozásában. Miközben értékhierarchiája döntően nem tér el a mintaegész kirajzolódó profiljától, a maga visszafogottságával az RI+ csoport ellenpontot jelent mindenekelőtt az RK+RI- típus számára, de az értékek mindkét domináns szószólójának. 2010-ben és 2011-ben egyes konzervatív értékek tekintetében nem e csoport, hanem az az RK+ lesz a leginkább visszafogott, amely 2013-ban a köztudat átstrukturálódása nyomán valamennyi érték tekintetében átveszi ezt a szerepet. Ezt a visszafogottabb érték-értékelést aligha értelmezhetjük másként, mint annak kinyilvánítását, hogy ezen értékek a gyakorlatban érvényesülnek, ennek megfelelően a szóban forgó csoportokban kevésbé gerjesztenek feszítő erőt és indukálnak aktuális törekvéseket. Ebből a szempontból különösen figyelemre méltó, hogy az RK+RI- csoport az, amely a társadalom közállapotairól szólva (2010-ben) többnyire erősen megkérdőjelezi az értékek valós érvényesülését (a mélypont e tekintetben a szociális biztonságra irányuló, vezető értéktörekvés, mely a 7 fokú skálán jelölve 1.98 átlagértékkel – nem – jut érvényre). Még az RK+RI+ csoport leginkább kedvező válaszai is kifejezik, hogy – ha nem is ilyen drámai mértékben – de az értékek érvényesülése jelentősen elmarad kívánatosságuk fokától. Tanulságos, hogy az RI+ tudatos rendszerigazolása viszont abban nyilvánul meg, hogy a demokratikus közélet értékeit még az RK+RI+ csoportnál is jobban fellelni véli a társadalmi valóságban (ami azt jelenti, hogy szerintük ezek hiánya kisebb, a szabadság és demokrácia pedig szerényen bár, de érvényre jutnak)

7.3 A politikai pártok vállalt és képviselt értékeiről szólva az RK+RI+ minden más típusnál kedvezőbb, az RK+RI- pedig minden más típusnál kritikusabb jellemzést nyújt.

Valamennyi politikai párt értékprofiljának felvázolásakor konzekvens különbség mutatkozik az RK+RI+ pozitív véglete és az RK+RI- kritikus alapállása között. Fura módon ez még az MSZP tekintetében is (szó szerint) félig meddig elmondható: a rendszerattitűd-csoportok közül 6 esetben az RK+RI+ érzékeltet leginkább halvány pozitívumot, minden vonatkozásban az RK+RI- legnegatívabb. Egy értékdimenzióban

fordul meg a szerepük, a „tekintély” kétes kultuszát a rendszerkritikusok a leginkább, az inkonzisztens rendszerigazolók a legkevésbé vélik e pártban felfedezni. Ez az adalék több vonatkozásban is tanulságos: egyrészt könnyű felismerni az áthallást az aktuális rendszer következetes kritikája és a letűnt rendszerrel szemben kiérlelt fenntartások között; másrészt jelzi, hogy a volt MSZP-szavazók viszonylag nagy aránya az RK+RI- csoport körében nem jelent konok pártelkötelezettséget.

7.4 Minél kritikusabb egy csoport a rendszerrel szemben, annál kevésbé lát különbséget a különböző pártok értékprofiljai között, viszont annál nagyobb eltérést érzékel a megítélt közállapotok, a Fidesz kormányzat törekvései, a várt jövő és a saját választások értékhierarchiája között.

A Fidesz és a jövő értékei az RK+RI+ csoport szemében gyakorlatilag összesimulnak, ez a helyzet az RI+ típus esetében is, halvány eltérésekkel, miszerint a jövőtől némileg több környezetvédelmet és modernizálást várnának, viszont a konzervatív értéktrió esetében a Fideszhez képest kevesebbet. Az RK+ csoport esetében a jövő várakozásai rendre némileg kedvezőbbek, csak a tekintély kiemelkedésében és az egyenlőség elmaradásában nincs elmozdulás, a hagyományőrzés és hit tekintetében viszont kifejezetten értékesökkenés mutatkozik. Az RK+RI- csoport nézőpontjából a Fidesz képe kritikus pontokon negatív, valójában ez csak a „rend” és a konzervatív értéktrió terén jeleskedik. A jövő nem túl rózsás képe ezt az értékek zöménél pozitív irányban meghaladja, a „hagyományőrzés” és a „hit” már említett két kivételével. A derűlátás korlátait jelzi azonban a Fidesz és a jövő értékprofiljának hasonló lefutása, különös tekintettel az „egyenlőség” és a „szociális biztonság” viszonylagos háttérbe szorulására.

8. A demokrácia-felfogás alakulása

8.1 A közéleti cselekvés normáinak felfogásában három véleménynyaláb különül el egymástól a közgondolkodásban: különféleképpen látják a demokrácia követelményeit, az egyenlőséget sértő diszkriminációt, és a hatalom központosítását.

A közéleti viselkedés szempontjából informatív, hogy az emberek hogyan fogják fel annak – az adott társadalmi-politikai helyzetben – követendő normáit. A normák megválasztása, megítélése nyilvánvalóan nem azonos a politikai realitások közegeiben lezajló cselekvéssel, de az irányt adó tényezők egyike, amely e cselekvés belső indítékairól tanúskodik. Az országos reprezentatív minták válaszaiban visszatérően, érdemi elmozdulás nélkül a nézetek három csoportja különül el: a hittel vállalt demokrácia-követelmények, a diszkrimináció, illetve a hatalmi centralizáció megítélése.

8.2 A demokrácia követelményeit – még ha ezek tartalma egyes pontokon egymással szembe is feszül – a kutatási periódus során különböző hőfokon, de hittel elfogadják és érvényesülésük gátjait is rendre azonosítják.

Nagymértékű egyetértés fogad olyan tételket, amelyek a válaszadók tudatában tartalmi különbözőségük ellenére (vagy talán indokoltabb úgy fogalmazni, hogy egymást kiegészítő tartalmuk mellett) hozzátartoznak az igényelt demokrácia követelményeihez, illetve e követelmények érvényesülésének gátjait jelölik ki. A meggyőződés hitével nyilatkoznak például arról, hogy a demokráciában a kormány bírálható és a választásokon le lehet váltani, ugyanakkor hosszabb távon igazodni egy stabil kormányhoz,

az ország érdeke; az emberek maguk hozzanak döntéseket a választásokon, ám legyen joga kinek-kinek véleménye fenntartásához a többség ellenében is. Eltérő szempontokat hangsúlyozó tételek nemcsak megférnek a demokrácia felfogásban, hanem annak belső feszültségeit is leképezve együtt teszik azt ki. Megjegyzendő, hogy a többségi, a kisebbségi-liberális, a szociális-kiegyenlítő tételek mellett egyetértéssel találkoznak a jogi túlszabályozás, illetve a jogtudással való visszaélés veszélyét felvető kritikai szempontok is.

8.2 A köztudatban elkülönülnek azon állítások, amelyek egyenlőtlenséget hirdetnek (és követelnek) a társadalom különböző rétegei között. A kérdezettek többsége által elvetett nézeteknek a demokrácia gondolkörében ez a magja.

8.4 A közgondolkodást megosztják a központosításra, a kormányzati hatalom kiemelésére vonatkozó álláspontok, melyeket a többség végül is elfogad.

Ez a véleménynyaláb egy belső szembeállítás tartalmaz: a hozzá-nemértés és a döntésképtelenség szétesettségével szembeállítja a kollektív felhatalmazás alapján felelősen eljáró kormányzat hatékonyságát. Ez nem simul bele jellegtelenül abba, ahogy a demokráciát felfogják az emberek, de a többség ennek elfogadására is hajlik – ami pedig a Fidesz-rendszer belépésekor egy sarkalatos kérdés.

8.5 A 2011. évi alkotmányozás menetével és tartalmával kapcsolatban felmerültek határozott-igények, amelyek a demokratikus eljárásmenet és a gondoskodó szociális állam tartalmi kiemelése irányába mutattak. A rendszerváltáskor megerősített régi alkotmányhoz képest az új alaptörvényt értékrendi szempontból időszerűnek ítélték, de nyomatékkal utaltak kikényszerített jellegére és kimondottan kevésbé kötődtek hozzá pozitív érzelmekkel.

A kutatási időszak talán leglátványosabb, közjogi szempontból bizonyosan a legkiemelkedőbb eseménye volt a 2011. évi alkotmányozás. Egy ilyen jogalkotási folyamat követelményeiről is kérdeztük ez évben az országos reprezentatív mintát. Számos kritérium részesült nagyarányú támogatásban. Értelemszerűen például a társadalmi megvitatás, a pártok közötti egyetértés, de kétharmadnál nagyobb arányban a népszavazás is. A válaszadók majdnem felének támogatását elnyerték olyan árnyalt megoldások is, mint a két ciklusban történő parlamenti megerősítés, illetve Európai Unió testület jóváhagyása. A tartalmi igények között kiemelkedő arányban szerepelt a gondoskodó szociális állam szerepének rögzítése, a többség egyetértett a magyarság keresztény gyökereinek felemlítésével, s erős kisebbség támogatta, hogy a szocialista rendszertől való elhatárolódás legyen alkotmányos kinyilatkoztatás tárgya. Olyan elvi kérdések éppen hogy megkapták a többségi támogatást, mint az állam és az egyház szétválasztása, vagy a magántulajdon és az állami tulajdon egyenrangúsága, ám ezekhez képest kiugró arányban támogatták, hogy az alkotmányban szerepeljen az állam mindenkori eladósodásának mértéke, vagy a Kárpát-medence természeti sokféleségének védelme.

A közvélemény aktuális alakulásának kulcskérdése nyilvánvalóan az volt, hogy a rendszerváltáskor megerősített alkotmány és az új alaptörvény viszonyát hogyan látják és értékelik az emberek. Az új

alkotmány nemzeti és értékeink kifejezésére szolgáló jellegét néhány %-kal többen ítélték inkább jellemzőnek, mint a régiét, de ezt is meghaladó arányban nyilatkoztak úgy, hogy ez mindkét alaptörvényre egyaránt érvényes. Több szempontból ítélték meg kedvezőbben a régi alkotmányt, mindenekelőtt annak demokratikus és összetartó jellegét, kedvezőbb volt ehhez való érzelmi viszonyulásuk, és mintegy feleannyian ítélték háttéralkuk eredményének, illetve diktatórikus jellegűnek, mint tették ezt az új alaptörvénnyel. A töredezett összkép végső soron inkább volt kedvező a régi alkotmány számára, és semmiképpen nem tekinthető az alaptörvény túlnyomó támogatásának.

9. Rendszerattitűd-típusok sajátosságai a demokratikus közéleti normák értelmezésében

A különböző rendszerattitűddel rendelkező csoportok a kutatás négy évében egymáshoz képest is markáns, lényegében állandó pozíciót foglalnak el a demokrácia – a fentiek alapján mondhatjuk – háromágú kérdésében, illetve az alkotmányozással kapcsolatban.

9.1 A rendszerkritikus RK+RI- csoport markáns véleménypólust képvisel a demokrácia osztatlan igényével és a hatalmi központosítással szembeni fenntartásaival, ami a rendszerváltás „régii” alkotmányának többségi támogatásában is kifejezésre jut.

Az RK+RI- típus majd minden vonatkozásban a demokráciába vetett hit leghangosabb képviselője, kifejezetten síkra száll a diszkrimináció ellen (egyértelműen élen áll ebben 2011-ben és 2012-ben). A hatalom-összpontosításnak kevésbé híve, 2011-ben zömmel és 2012-ben teljes egészében el is utasítja az e mellett felhozott szempontokat. 2013-ban fenntartásai mérsékelt támogatással halványulnak (a szokatlan szerepet vállaló RK+ csoportnál kevésbé radikális). Az RK+RI- típus ezen jellemzőivel egybecsengett álláspontja, amikor a jogi nézetek szélesebb köréről szólt: az állami intézményekkel szemben kritikus pozíciót foglal el, sőt nem állnak tőle távol illegitim külső/belső befolyásokat feltételező összeesküvés-elméletek sem (ennyiben az RI+ csoport az ellenpontja). Ugyanakkor a szabadság abszolutizálásának, illetve szükségszerű korlátozásának, leértékelésének végleteit (aminek gondolati csapdájába az RK+RI+ csoport nemegyszer beleesik) fenntartással kezeli.

Markáns volt az RK+RI- csoport arculata a 2011. évi alkotmányozással kapcsolatban. Képviselői a „régii alkotmány” erényeit 50-70%-ban emelték ki, amihez képest a születő „új” pozitívumai körükben többnyire még a 10%-ot sem érték el (ezt némileg meghaladó támogatottsága annak volt, hogy az alaptörvény a demokráciát szolgálja). Többségük viszont arra hajlott, hogy a 2011-es alkotmány háttéralkuk eredménye, és legtöbben itt mondták ki, hogy diktatórikus jellegű. Kiugró arányban igényelték, hogy az alkotmánynak térjen ki az állam szociális-gondoskodó jellegére, és kisebbségben voltak e körben, akik a múlt szocialista rendszerétől való elhatárolódást szorgalmazták. A tartalmi elemekről szólva a határon túli magyarokért viselt felelősséget e körben is csak kisebbség hangsúlyozta, viszont az állam mindenkor eladósodásának mértékét nagy többségük az alkotmányba foglalandónak tekintette. Az alkotmányozás kívánatos menetére vonatkozó elképzeléseik a társadalom széles körének bevonására, szakmai kontrollra, illetve két parlamenti ciklusban születő megerősítés biztosítékára vonatkoztak.

9.2 Az inkonzisztens RK+RI+ típus a demokrácia hívének mutatkozik, ugyanakkor nemcsak a hatalmi központosítást, hanem a társadalmi megkülönböztetéseket is kifejezetten támogatja. Az alaptörvénnyel kapcsolatos állásfoglalása nem kiforrott. Jellemző rá az intézményekbe vetett bizalom, a bűnözéstől való félelem és a halálbüntetés visszaállításának kimondott igénye.

Az RK+RI- típus a demokráciába vetett hit támogatásában élen járt, több ponton megelőzte az RK+RI- csoportot is (a legkevésbé 2012-ben). Ezen pontok a főtéma nézőpontjából meglehetősen esetlegesnek tűnhetnek (pl. csak az törvényes, amit jogszabály előír, támaszkodjunk önmagunkra és ne csak az államra, a többletjövődelem elvonása fűkező. Mindemellett az ő körükben talál relatív támogatásra az a kétes tényállítás, hogy nálunk érvényesül is a kívánatos esélyegyenlőség). A hatalom-összpontosítást ők egyértelműen támogatják (egyszeri megbicsaklás ebben, hogy 2010-ben gyengén hangsúlyozzák a tömegek politikai inkompetenciáját). A társadalmi diszkrimináció az ő részükről minduntalan – kritikátlan – támogatásban részesül. A jogrendszer működésével kapcsolatban is szembeötlő a csoport félelme a bűnözéstől és sokoldalú bizalma az igazságszolgáltatás intézményei irányában. A 2011. évi alkotmányozással kapcsolatban e típus nem foglalt el szélső pozíciót, a legtöbben e körben állították, hogy mind a régi, mind az új alkotmány nemzeti jellegű. E típus a régi alkotmányhoz érzelmileg kötődik, az alaptörvényben a demokratikus törekvéseket méltányolja. Ám az „új” méltatásában a támogatás részaránya messze elmaradt az RI+ csoportban tapasztalható mértéktől, sőt nem kevesen azt állítják, hogy az alaptörvény diktatórikus, sőt – még az RK+RI+ típust is meghaladó mértékben – azt képviselik, hogy ez a jogszabály háttéralkuk szülötte. Az alkotmányozás menetét hangsúlyozottan intézményes keretben képzelik el, történeti előzményekre építve pártokban, parlamentben, sajtóvisszhangban, sőt akár uniós megerősítésben is gondolkodva. Az alkotmány kívánatos tartalmairól szólva a magyarság keresztény gyökereinek hangsúlya (az állam és egyház szétválasztásának kisebbségi támogatása) mellett náluk kerül leggyakrabban a felszínre a tényleges halálbüntetés kiszabásának gondolata.

8.3 A rendszerigazoló RI+ csoport mértékkel képviseli a demokrácia követelményeit, tudja támogatni a hatalom-centralizációt, viszont kifejezetten elutasítja a társadalmi megkülönböztetést. Körében élvezi a legnagyobb támogatást az új alaptörvény. Kívánatosnak tartja a szocialista rendszertől való elhatárolódást (és más ideologikus tartalmakat) az alkotmányban rögzíteni.

Az RI+ típus sem vonja meg teljesen támogatását a demokráciába vetett hit tételeitől, de a többi háromhoz képest rendre az utolsó marad e tekintetben. A hatalom-összpontosítás dolgában mindig az RK+RI+ csoport oldalán áll, de mindig mögötte, kevésbé kiugró jelleggel. A diszkriminációt ellenzi, következetesen tagadja, hogy az emberek a természetben-társadalomban ne lennének (vagy lehetnének?) egyenlők. Az állammal (akár mint gazdálkodóval) szemben relatív jóindulatot táplál, mérsékelt a túlszabályozás bírálatában, és kifejezetten elveti az állam működésével kapcsolatos gyanúsítató összeesküvés-elméleteket. A kormány és a parlament tisztességes és eredményes működésére voksol, és deklarálja az igazságszolgáltatás függetlenségét (ugyanakkor kevésbé radikális híve a büntetőpolitika

szigorításának, mint az RK+RI+ típus képviselői). A 2011. évi alkotmánynak a legnagyobb, minden aspektusból 40%-ot meghaladó a támogatása e csoport körében jelentkezik, ez az aránya azoknak is, akik a „rég” alkotmányról azt állítják, hogy alku vagy diktatórikus erőszak terméke, a legkevesebben viszont itt vannak, akik ezt az „új” alaptörvényről mondják ki. Az alkotmányozás kívánatos menetére vonatkozóan viszonylag visszafogottan, nem túltengő arányban nyilatkoznak. Az alkotmány tematikájára nézve elsősorban ők kívánják, hogy határolódjék el a szocialista rendszertől, többségben ugyan pártolnák azt is, de a legkisebb részarányban, hogy a gondoskodó szociális állam képét vázolja fel. A magyarság keresztény történetére való hivatkozás igénye ezt meghaladja körükben, de elmarad az RK+RI+ említési gyakoriságától. Viszonylag sűrűn említenek olyan tematikus elemeket, mint a magzati élet védelme, illetve a határon túl élő magyarokért viselt felelősség, de az állam és egyház szétválasztásának elvi kérdésének tárgyalásától sem zárkoznak el.

9.4 Az RK+ típus álláspontja a demokrácia elvi-általános és az alkotmányozás aktuális kérdéseiben a minta-egész véleményére hajlik, a diszkriminációval kapcsolatban és a hatalomösszpontosítás kérdésében osztja a rendszerkritikus álláspontot, ugyanakkor az alaptörvényt az RK+RI- csoportnál többre tartja.

Az RK+ csoport egy-egy részletkérdésben is csak nagy ritkán tűnt ki, akkor is visszafogottságával. A hatalom-központosításról és a diszkriminációról szólva viszonylag közel állt az RK+RI- típushoz, 2013-ban a négy csoport közül ő fejezte ki a legtöbb fenntartást (a diszkriminációval kapcsolatban a leghatározottabb ellenvéleményt), ám ekkor a demokráciába vetett hit tételeit is relatíve kevésbé támogatta és szembekerült a konzekvens RK+RI- típus kifejezetten lelkes álláspontjával. A 2011. évi alkotmányozás dolgában is köztes álláspontra helyezkedik az RK+ típus: a születő alaptörvény erényeit az RK+RI- rendszerkritikus csoportnál lényegesen nagyobb (két-háromszoros) arányban ismeri el, ugyanakkor az ő válaszadóinak több mint fele is azt állítja, hogy ez háttéralkuk eredménye, és hogy jellege diktatórikus. Az alkotmány előkészítésének folyamatáról sem állít többet, mást, mint a minta nagy egésze, követelményei egy árnyalattal szerényebbek. Az alkotmány tartalmával kapcsolatos kíváncsiak is besimulnak a mintaátlagba.

+1 A megosztottság összképe – összefoglalóan

A leíró jellegű tudatvizsgálatunk, a rendszerattitűdök feltárása alkalmas lehet arra, hogy eloszlassa azt a benyomást, hogy a magyar társadalom egységben vagy túlnyomó többségben a 2010-ben uralomra került és az azóta kibontakozott társadalmi-politikai berendezkedést támogatja:

10. Ez egy megosztott társadalom, olyan értelemben is, hogy a megosztott elmék társadalma.

A tárgyalt néhány évben, a Fidesz-rezsim kezdetén eluralkodott benne a levert kétségbeesés, zaklatott állapotában tudatosan kiegyensúlyozott biztonságot kívánt,

elfogadta a közéleti demokrácia elvi kereteit. Mindeközben a táguló nemzetközi perspektívában megmutatkozó lemaradását gyenge illúziókkal kompenzálta: mindenekelőtt anyagi biztonságot nyújtó rendre sóvárgott, nem háritotta el, hogy a hatalmi központosítás lehet az ír problémáira. E védtelenségében a biblikus fordulat parafrázisaként mondhatjuk rá, hogy „**a közjóra való restség**” is jellemezte: idegenkedés a politikai közélettől, az egzisztenciális biztonság preferenciája a demokratikus egyenlőség víziójához képest, a tolerancia túlsúlya mellett is az intoleráns normakényszer erős kísértése. Lehet mérlegelni, hogy a motívumok ezen eloszlásában és vetélkedésében mi az évszázados múlt tehetetlenségi ereje, mi a szocializmus világméretű bukásának és a lokálisan visszatérő szocialisták szétmálló kormányzásának szerepe, és mi a világméreteken eluralkodott, elkényelmesedett, a gerjesztett ellentmondásokat rejtegetni mind kevésbé képes liberális gazdaság és közpolitika visszahatása.

Társadalmi méreteken egyértelműen **dominált az a társadalomkritika**, amely a társadalom versenyelvű működését megkérdőjelezte, szédítő gyorsasággal kiemelkedő vezető csoportjainak valóságos teljesítményét elvitatta és magatartását morális szempontból elmarasztalta, és amely a jövőt – az elmondottak szellemében folytatva – sötétben fenyegetőnek bélyegezte.

E közkeletű nézetek igen széleskörű elfogadása mellett és ellenére a magyar választók 2010-ben erős, 2014-ben gyengébb többsége hogyan és miért támogathatta cselekvő szavazatával a Fidesz kormányzatát? Ez a kérdés feltétlenül indokolt.

- Az első válasz a szóban forgó rendszerattitűdök természetére és megoszlására vonatkozik. A közgondolkodásban jelen volt **a rendszer fennállásának és szükségességének tudata** is, az általunk azonosított négy attitűdtípus közül egyben részlegesen, egyben teljes mértékben aláásta a társadalomra vonatkozó nézetek konzisztenciáját, egyben pedig némileg a kritikai megfontolásoknál nagyobb súllyal (intenzitással) tett szert. Eszerint az igyekezetnek eddig is volt, a jövőben is lesz értelme, a gazdasági és társadalmi siker ezt ismeri el, a társadalomból nem rendszerhibából, hanem személyes gyengeségük és tévelygésük okán esnek ki bizonyos csoportok. Az emberek ezt hinni és elhittetni is szeretnék, ennek reményét minden keserű felismerés ellenében sem könnyen adják fel. A hasadt rendszerértékelés nem szilárd bázisa a választói magatartásnak.

- A második magyarázat a rendszerattitűd és a választói tett **laza illeszkedésére** hivatkozhat. A rendszerattitűd kutatásakor az érzések, a törekvések, a normafelfogás és mindezek szerveződésének **tág körét** vettük célba, két szempontból is **messze túlterjedően** egy képviselő, egy párt, egy rezsim megszavazásán. A rendszer – ami a keresett viszonyulás tárgya – nem éles kontúrú, belemosódik a múlt képébe is, kiterjed a politikai szférán túl a gazdaság és a műveltség viszonyaira is, a politikában sem csak egy megítélendő – mégoly domináns - szereplőre van kihegyezve, hanem azt egy szélesebb spektrumon belül, a többiek körében és azokhoz képest látjuk. Valamint **a rendszerhez való viszonyulás** is többet ölel fel, mint egy döntést (vagy annak elmaradását) a szavazás egyedi szempontjából. Ez a viszonyulás összetett és árnyalatos, a szavazás egy igen-nem aktus, ugyanakkor az értékelő viszonyulás lehet egy kimunkált ideológia, de lehet egy pillanatnyi hatásoknak kitett futó érzés is, tulajdoníthat kitüntetett jelentőséget a politikai véleménynyilvánításnak, vagy akár tekintheti azt egy másodlagos terepnek a morális alapálláshoz vagy az anyagi-egzisztenciális erőfeszítésekhez képest, ami nem oszt és nem szoroz...
- A rendszerattitűd és a szavazói viselkedés szétválásának harmadik magyarázata az attitűdirodalom ismert tétele: a viselkedés kettős, kereszteződő hatás alatt áll, **az attitűd ad belső indítást és a szituáció biztosítja vagy vonja el a cselekvés lehetőségét**. A választópolgár természetesen ki van téve szituatív tényezőknek, az alkalmi hatásokon túl tudatosan mérlegelheti magatartásának visszahatását, akár egy jelölt sikere esetén várható előnyöket, akár a feltehető vagy kiszámítható kárt, amit támogatásának elmulasztása okoz. A politikai és gazdasági hatalom erős szövésű hálóját kiépítő rendszernek értelemszerűen erős a szavazókra gyakorolt szituatív ráhatása, anélkül is, hogy számolnánk a kampányráfordítások, a média erőfölény, a figyelemterelő kamu-pártok, a külföldi szavazók közötti technikai különbségtétel és azok futó betelepítése, a szavazategyenlőséget lerontó körzethatárok és a szavazatkülönbségeket felnagyító képviselői helyelosztás direkt hatásával.

A szociálpszichológiai attitűdvizsgálat bizonyos értelemben tudományrendszertani határátlépést követ el, amikor – nem tagadom, a monográfiában van erre több példa – kitekint annak a rendszernek a tárgyi ismérveire, amely a köztudat figyelmét leköti,

értékelését kiváltja, annak terelésére törekszik legitimitásának kivívása, erősítése és védelme céljából. Ebben a vonatkozásban a hosszabb távú és sokoldalú történeti történelmi elemzésre vagyunk ráutalva, annak szerény reményében, hogy ehhez az elemzéshez a tudatvizsgálat mélyfúrásai valamelyes hozzájárulhatnak vagy legalább is szempontokat kínálhatnak. Hiszen a sokoldalú történeti elemzés hivatott majd összképet nyújtani e kormányzatról, amely ambícióival egy rendszert épített, kiváltva a társadalom ambivalens élményeit, és a kormányzattal viaskodó ellenzékéről, amely e rendszerbe tagolódva a maga szerepében kiaknázta vagy veszni hagyta a társadalom ambivalenciáját.